

MATEUSZ SZYMURA

ORCID: 0000-0001-7146-8477

Uniwersytet Wrocławski
mateusz.szymura@uwr.edu.pl

Ewolucja statusu prawnego dzieci pozamałżeńskich w prawie szkockim (1836–2006)

Wstęp

Mało jest z perspektywy współczesnych porządków prawnych wartości tak ważnych jak ochrona praw i dobra dziecka. Ta perspektywa, w której na pierwszy plan wychodzą prawa dziecka oraz obowiązki rodzica, diametralnie różni się od perspektywy historycznej, w której akcentowano w szczególności prawa rodzica, zaś status dziecka był wypadkową charakteru prawnego związku jego rodziców. Dyskryminacja sytuacji prawnej dzieci pozamałżeńskich ma długą historię i jest niemal uniwersalna dla wszystkich porządków prawnych, zaś elementem, który owe systemy prawne różni, jest przede wszystkim proces odchodzenia od różnicowania statusu prawnego dzieci urodzonych w małżeństwie oraz w związkach nieformalnych.

Zagadnienie sytuacji dzieci nieślubnych w Szkocji było i jest przedmiotem zainteresowania badaczy zarówno w formie prób całościowego ujęcia problemu¹, jak i w wielu kontekstach szczegółowych: formy małżeństwa², umiejscowienia

¹ Warto szczególnie zwrócić uwagę na opracowanie dotyczące dzieci nieślubnych w okresie średniowiecza: S. Marshall, *Illegitimacy in Medieval Scotland, 1100-1500*, Boydell and Brewer 2021.

² W tym zakresie sytuacje komplikowały tzw. małżeństwa zawierane w sposób nieformalny (*irregular marriage*). Więcej o powyższej kwestii w kontekście dzieci pozamałżeńskich: E. Gordon, *Irregular Marriage: Myth and Reality*, „Journal of Social History” 47, 2013, s. 513 n., natomiast o samych małżeństwach zawieranych w sposób nieformalny w prawie szkockim i angielskim:

największej liczby nieślubnych narodzin w ujęciu geograficznym³, a także przyczyn narodzin dzieci ze związku o niemałżeńskim charakterze⁴.

Dlatego też niniejsze opracowanie ma charakter ograniczony — jego przedmiotem jest proces zmian zachodzących w szkockim systemie prawnym w ciągu 170 lat, w trakcie których rozpoczęto bardzo wolny proces najpierw stopniowego zrównania praw obu grup małoletnich, aby z czasem dokonać zmian już w dużej mierze kosmetycznych, a zmierzających do całkowitego wyeliminowania stygmatyzującego statusu „nieślubności” dziecka.

XIX wiek: pierwsze próby reform

Początkowe zmiany i reformy w sytuacji prawnej dzieci pozamałżeńskich datowane są na pierwszą połowę XIX wieku, jednak okres ten jest również interesujący z tej przyczyny, że wówczas kwestia dzieci pozamałżeńskich stała się przedmiotem zainteresowania oraz badań z punktu widzenia socjologicznego.

Pierwszą i przy tym stosunkowo ograniczoną reformą była ustawa z czasów panowania Williama IV, czyli ustawa z 21 czerwca 1836 roku. Już sama nazwa ustawy⁵ wskazuje, że jej celem było przyznanie dzieciom nieślubnym ograniczonej do ruchomości zdolności testamentowej czynnej. W samej treści liczącej jedno zdanie ustawy wskazano, że rozwiązanie to jest sprawiedliwe i humanitarne oraz że ma na celu zrównanie sytuacji osób urodzonych poza małżeństwem na terenie Szkocji z uprawnieniami, jakie osoby tego typu posiadają na terenie Anglii⁶.

Zachowawczy charakter reform, który ograniczał się do mitygowania skutków pozamałżeńskiego pochodzenia dziecka w sferze jego zdolności prawnej oraz zdolności do czynności prawnych, nie był w tym okresie ukierunkowany na wprowadzenie zmian w sferze relacji między dzieckiem a jego rodzicami, w szczególności zaś ojcem. Percepcje relacji osobistej i prawnej ojca z jego nieślubnym

M. Szymura, *Ważność małżeństw zawieranych nieformalnie (informal marriage) w prawie szkockim i prawie angielskim na przestrzeni wieków*, [w:] *Regulacje prawne dotyczące małżeństwa w rozwoju historycznym*, red. T. Dolata, Wrocław 2018, s. 227–238.

³ Więcej: L. Leneman, R. Mitchison, *Girls in Trouble: The Social and Geographical Setting of Illegitimacy in Early Modern Scotland*, „Journal of Social History” 21, 1988, s. 483–497; L. Leneman, R. Mitchison, *Scottish Illegitimacy Ratios in the Early Modern Period*, „The Economic History Review” 40, 1987, s. 41–63.

⁴ A. Blaikie, *Scottish Illegitimacy: Social Adjustment or Moral Economy?*, „The Journal of Interdisciplinary History” 29, 1988, s. 221–241.

⁵ 6 & 7 Will. 4. c. 22. An act to enable Bastards in Scotland to make Testaments.

⁶ G. Rickards (red.), *The statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland*, London 1836, s. 136.

dzieckiem w połowie XIX wieku bardzo dosłownie ukazuje stanowisko Johna Inglisa, jednego z sędziów orzekających w sprawie *Corrie v Adair* z 24 lutego 1860 roku. Zdaniem sędziego Inglisa taka więź nie ma znamion relacji rodzinnej, a bękart w oczach prawa jest „synem niczym” (*filius nullius*). Jedyną możliwością zmiany jego sytuacji było zawarcie związku małżeńskiego między jego matką i ojcem, a w przypadku wykazania ojcostwa nie dochodziło do powstania wzajemnej relacji rodzinnej między ojcem a dzieckiem. Wynikało to także z ówczesnej percepcji części obowiązków rodzicielskich w charakterze praw — dlatego też sędzia Inglis podkreśla, że ojciec dziecka nieślubnego nie sprawował nad nim pieczy ani nie zarządzał jego majątkiem, nie posiadał również nad nim władzy rodzicielskiej. Jedyną zasadniczą konsekwencją prawną ustalenia ojcostwa dziecka nieślubnego było zobowiązanie alimentacyjne, które — co podkreśla prowadzący wywód — było w dalszym ciągu odmienne od tego, jakie ojciec posiadał względem dzieci urodzonych w małżeństwie⁷.

Pochodzenie oraz przyczyny rodzenia się dzieci w związkach nieformalnych były sferą zainteresowania nie tylko prawników, ale stały się również przedmiotem analizy z perspektywy socjologicznej. Ciekawe ujęcie w tym zakresie prezentuje praca Georga Setona, która ukazała się drukiem w 1860 roku⁸, zaznaczając jednocześnie już na wstępie pejoratywne podejście badacza do przedmiotu badań⁹.

Sexton, badając dane dotyczące narodzin dzieci pozamażeńskich w latach 1858 i 1859, podaje, że 9% dzieci — lub też jedno na jedenaścioro urodzonych — rodziło się z relacji niemającej małżeńskiego charakteru¹⁰. Wskazana liczba, będąca średnią, nie odzwierciedla jednak faktycznego rozłożenia narodzin dzieci nieślubnych, a autor badania zaznacza w tym zakresie dwie prawidłowości: różnicę

⁷ J.M. Bell (red.), *Cases Decided in the Court of Session from Nov. 13, 1838*, t. 22, London 1860, s. 900.

⁸ G. Sexton, *The Causes of Illegitimacy, particularly in Scotland*, Edinburgh 1860. Praca stanowiła ogłoszony drukiem wynik badań przedstawionych na mającym miejsce w Glasgow 28 września 1860 roku Czwartym dorocznym posiedzeniu Narodowego Stowarzyszenia Promocji Nauk Społecznych (National Association for the Promotion of Social Science).

⁹ Już we wstępnej części badań nazywa on bowiem nieślubne pochodzenie dziecka „rozpowszechnionym społecznym złem”, G. Sexton, *The Causes of Illegitimacy, particularly in Scotland*, s. 5.

¹⁰ G. Sexton, *The Causes of Illegitimacy, particularly in Scotland*, s. 6–7. Jednocześnie autor przywołuje dziewięć innych królestw (Anglię, Belgię, Norwegię, Szwecję, Francję, Prusy, Hanower, Danię oraz Austrię), z których większość posiadała niższy odsetek (w przypadku Anglii było to 6,6% narodzin), a jedynie jedno posiadało wyższy (była to Austria odpowiednio z wynikiem 11,3%). Autor zaznacza, że wysoka pozycja Szkocji może być rezultatem wprowadzonego systemu rejestrowania urodzeń, podczas gdy w innych krajach te dane mogą być z oczywistych przyczyn zaniżane poprzez brak rejestru części urodzeń.

dotyczącą liczby takich narodzin między miastami i wsiami¹¹ oraz różnice o charakterze regionalnym¹².

W dalszej kolejności autor badania przechodzi do omówienia przyczyn znacznej liczby narodzin dzieci nieślubnych. Wskazuje zatem na niedostateczną liczbę budynków mieszkalnych¹³, zatrudnianie kobiet w rolnictwie, skłonność do pijaństwa, udział w jarmarkach czy niedostatki w edukacji, połączone z „niskimi standardami moralnymi” młodszego pokolenia¹⁴. Sexton wymienia również „nieczystość” męskich obyczajów¹⁵, rodzaje noszonych sukien czy sposób prowadzenia zalotów¹⁶, niski poziom wynagrodzeń, nadmiar kobiet względem ilości mężczyzn, obecność robotników zajmujących się budową kolei w poszczególnych hrabstwach¹⁷. Rozwiązania prawne funkcjonujące w połowie XIX wieku nie miały już charakteru stygmatyzacji takich narodzin, a wprowadzenia rozwiązań mających na celu pomoc lub zmianę takiego stanu¹⁸.

¹¹ G. Sexton, *The Causes of Illegitimacy, particularly in Scotland*, s. 8–9. Autor zaznacza większy odsetek urodzeń dzieci nieślubnych w gminach wiejskich, jednocześnie wskazując, że może to wynikać z częściowego braku rejestracji takich urodzeń w miastach. Jednocześnie zauważa ciekawą zależność — w przypadku innych krajów Europy to właśnie miasta wiodą prym w zakresie narodzin dzieci nieślubnych, a jako najdalej idącą rozbieżność wskazał on Francję i jej stolicę, gdzie odpowiednio w skali kraju było to jedynie 4% narodzin dzieci poza małżeństwem ich rodziców, natomiast w przypadku Paryża liczba ta wynosiła 32%.

¹² G. Sexton, *The Causes of Illegitimacy, particularly in Scotland*, s. 9. W tym zakresie widoczne były różnice między częścią Szkocji określaną jako Highlands oraz terenami kraju położonymi na wyspach, gdzie odsetek ten był zauważalnie niższy niż w południowej, opartej na rolnictwie części kraju — tam był ponad dwukrotnie wyższy (5,5 % do 14,7%).

¹³ G. Sexton, *The Causes of Illegitimacy, particularly in Scotland*, s. 10. To właśnie niedostateczna liczba budynków mieszkalnych miała w konsekwencji prowadzić do zniszczenia „czystości i delikatności myśli” wobec konieczności sypiania i przebijania się przedstawicieli różnych płci w jednym pomieszczeniu.

¹⁴ G. Sexton, *The Causes of Illegitimacy, particularly in Scotland*, s. 10–14.

¹⁵ G. Sexton, *The Causes of Illegitimacy, particularly in Scotland*, s. 14. Tutaj autor czyni dość niespodziewaną uwagę, którą warto przytoczyć. Wskazuje on bowiem, że mężczyźni należący do wyższej części społeczeństwa mogą być czasem „omamieni ideami równości” i z tego powodu mogą zainteresować się kobietami niższego stanu, natomiast z uwagi na pragmatyczne podejście taka postawa rzadziej cechuje kobiety, które równość uznają za „nonsens” i dążą do podniesienia swojego statusu społecznego, co ułatwia relacje między osobami należącymi do różnych warstw społeczeństwa.

¹⁶ G. Sexton, *The Causes of Illegitimacy, particularly in Scotland*, s. 15. W tym zakresie Sexton podnosi, że osoby należące do „klasy pracującej” zaloty prowadzą w sposób sekretny i ukryty, o późnych godzinach i w ciemności nocy, co tworzy „śmiertelne zagrożenie dla czci niewieściej”.

¹⁷ G. Sexton, *The Causes of Illegitimacy, particularly in Scotland*, s. 15–18.

¹⁸ G. Sexton, *The Causes of Illegitimacy, particularly in Scotland*, s. 18–19. Ich przykładem było wprowadzenie pomocy alimentacyjnej dla matek dzieci pozamałżeńskich, których ojcostwo nie zostało stwierdzone wyrokiem sądu, oraz działań mających na celu ułatwienie legitymizacji takich dzieci.

XX wiek: w kierunku systemowej reformy

Reformy statusu prawnego dzieci pozamażeńskich stały się przedmiotem licznych działań brytyjskiego ustawodawcy przez cały okres XX wieku, choć wypada zaznaczyć, że większość ustaw w tym zakresie wprowadzono w życie po zakończeniu drugiej wojny światowej. Przed analizą poszczególnych rozwiązań wypada jednak poczynić jedną uwagę wprowadzającą: liczba oraz zakres przedmiotowy ustaw w sposób wyraźny wskazuje, że dzieci pozamażeńskie były dyskryminowane w swoim statusie prawnym w znacznej liczbie obszarów, zaś punktowe zmiany prawne mogą świadczyć o braku odwagi ustawodawcy do spójnej i zdecydowanej reformy, której konsekwencją było zrównanie ich statusu z tym, jakim cieszyły się dzieci urodzone w związku małżeńskim ich rodziców.

Pierwszą ustawą regulującą w nowy sposób uprawnienia dzieci pozamażeńskich była ustawa o legitymacji z 1926 roku¹⁹. Wprowadziła ona możliwość dziedziczenia ustawowego dziecka pozamażeńskiego po jego matce, o ile ta nie pozostawiła po sobie dzieci „z prawego łóża”, które wyłączały od dziedziczenia swoje rodzeństwo lub rodzeństwo przyrodnie urodzone ze związku nieformalnego. W przypadku, w którym dziecko nie dożyłoby do otwarcia spadku, do dziedziczenia po babce powołany był wnuk (potomek dziecka nieślubnego), jednak o ile sam urodziłby się w związku małżeńskim²⁰. Ustawa wprowadzała również możliwość dziedziczenia po dziecku nieślubnym przez jego matkę, o ile spadkodawca nie posiadał żadnych uprawnionych zstępnych — w takiej sytuacji dziedziczyła ona tak, jakby dziecko narodziło się z małżeństwa, a ona była jedynym rodzicem, który dożył otwarcia spadku²¹.

Dalsze reformy sytuacji prawnej dzieci pozamażeńskich w latach trzydziestych i czterdziestych ograniczyły się jedynie do punktowych zmian — ustawa z 1930 roku umożliwiła po raz pierwszy ubieganie się przez ojca o objęcie dziecka pieczęcią oraz o uregulowanie jego kontaktów z dzieckiem, zastrzegając jednak, że musiało to być zgodne z dobrem dziecka, natomiast w ustawie z 1940 roku przyznano dziecku pozamażeńskiemu legitymację do dochodzenia zadośćuczynienia w przypadku śmierci jednego z rodziców, czym w tej konkretnej sferze uprawnień

¹⁹ Legitimacy Act 1926 (1926, c. 60). Ustawa w znakomitej większości (sekcje 1–8) ujednotliła kwestie dotyczące legitymacji, a zatem nabycia statusu dziecka urodzonego w małżeństwie przez późniejsze zdarzenia prawne (przede wszystkim zawarcie późniejszego związku małżeńskiego przez rodziców dziecka). Tekst aktu: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/16-17/60/enacted> (dostęp: 17.04.2024).

²⁰ Sekcja 9.1 ustawy o legitymacji z 1926 roku, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/16-17/60/enacted> (dostęp: 22.06.2024).

²¹ Sekcja 9.2 ustawy o legitymacji z 1926 roku, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/16-17/60/enacted> (dostęp: 22.06.2024).

cywilnoprawnych zrównano jego status z tym, którym od dawna cieszyły się dzieci pochodzące ze związku małżeńskiego²².

Znaczące zmiany przyniosły prace tak zwanej Komisji Russella²³, powołanej w lutym 1964 roku celem rekomendowania zmian dotyczących prawa spadkowego funkcjonującego w Anglii i Walii oraz w Szkocji — dyskryminowało ono osoby, które nie urodziły się w związku małżeńskim ich rodziców. Efektem prac Komisji jest raport opublikowany w lipcu 1966 roku, który stał się przyczynkiem do dalszych prac ustawowych²⁴.

W przypadku Szkocji najważniejszą konsekwencją tych prac była konieczność reformy ustawy o dziedziczeniu uchwalonej w 1964 roku²⁵. Ustawa ta przyznawała dzieciom pozamałżeńskim prawo do dziedziczenia po ich matce, jeżeli nie pozostawiła ona dzieci ze związku małżeńskiego, które wyłączały je z dziedziczenia²⁶. Brak pozostawienia przez dziecko pozamałżeńskie prawowitych dziedziców otwierał z kolei możliwość odziedziczenia całego spadku przez matkę takiego dziecka²⁷, natomiast kolejny ustęp ustawy wprost wskazywał, że opisane wyżej konstrukcje prawne stanowią wyjątek i nie mogą przesądzać o możliwości dziedziczenia w przypadku osób urodzonych poza małżeństwem ich rodziców²⁸.

Zmiana ustawy dokonała się stosunkowo szybko, bo już w 1968 roku²⁹. Ustawa w całości zmienia sekcję 4 ustawy o dziedziczeniu z 1964 roku, a w jej miejsce wprowadza zasadę, że dzieci pozamałżeńskie dziedziczą po obojgu rodzicach na tych samych zasadach jak pozostałe dzieci spadkodawców, bez względu na to, czy urodziły się one w ich związku małżeńskim, czy poza nim³⁰. Ustawa wprowadzała również regułę interpretacyjną, zgodnie z którą sformułowanie „dzieci” użyte w testamentach sporządzonych po 25 listopada 1968 roku uznawano jako oznaczające

²² Memorandum Szkockiej Komisji Prawnej dotyczące nieślubności (*illegitimacy*) — memorandum numer 53 z lutego 1982 roku, s. 5, <https://www.scotlawcom.gov.uk/files/8413/1420/1280/cm53.pdf> (dostęp: 24.04.2024).

²³ Nazwa Komisji pochodzi od jej przewodniczącego, szkockiego sędziego sir Charlesa Russela (1908–1986).

²⁴ Więcej o raporcie Komisji Russella: O.M. Stone, *Report of the Committee on the Law of Succession in Relation to Illegitimate Persons*, „The Modern Law Review” 1967, nr 5, s. 552–559.

²⁵ Succession (Scotland) Act 1964 (1964, c. 41). Obecnie akt obowiązuje w silnie zmienionej wersji, z uwagi na ustawy zmieniające z 1968, 1991, 1994, 2004, 2016 oraz 2024 roku. Oryginalna treść aktu znajduje się pod adresem: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1964/41/pdfs/ukpga_19640041_en.pdf (dostęp: 24.04.2024).

²⁶ Sekcja 4.1 ustawy o dziedziczeniu z 1964 roku.

²⁷ Sekcja 4.2 ustawy o dziedziczeniu z 1964 roku.

²⁸ Sekcja 4.3 ustawy o dziedziczeniu z 1964 roku.

²⁹ Miało to miejsce ustawą Law Reform (Miscellaneous Provisions) (Scotland) Act 1968 (1968, c. 70). Oryginalna treść aktu znajduje się pod adresem: <https://www.education-uk.org/documents/acts/1986-law-reform-scotland-act.html> (dostęp: 24.04.2024).

³⁰ Sekcja 4.1. ustawy o dziedziczeniu w brzmieniu wynikającym z ustawy zmieniającej z 1968 roku.

wszystkie — w tym także urodzone w związkach nieformalnych — dzieci spadkodawcy, chyba że któreś z nich wprost wyłączono z grona spadkobierców.

W tym samym roku miała miejsce kolejna punktowa reforma, tym razem dotycząca instytucji legitymacji dziecka nieślubnego, a zatem uzyskania przez niego statusu dziecka ślubnego na skutek następczego zawarcia przez jego rodziców związku małżeńskiego. Dotychczas wymogiem tak zwanego *legitimatío per subsequens matrimonium* było pozostawanie obojga rodziców w stanie wolnym w momencie jego poczęcia. Tym samym w sytuacji, w której jedno z rodziców pozostawało w chwili poczęcia dziecka w związku małżeńskim, niemożliwa była legitymacja na skutek późniejszego, nowego małżeństwa rodziców dziecka³¹.

W drugiej połowie lat siedemdziesiątych doszło do jeszcze dwóch punktowych reform szkockiego systemu. W przyjętej w 1976 roku ustawie o odszkodowaniach³² zdefiniowano w załączniku numer 1 używane w ustawie zwroty, a pod pojęciem „bliskiego” (*relative*) uznano descendentów zmarłego³³, zaś w dalszej części przepisu wprost wskazano, że na potrzeby ustawy dzieci pozamażeńskie traktowane są „tak jak” dzieci pochodzące z małżeństwa³⁴. Z kolei kompleksowa regulacja instytucji małżeństwa, która weszła w życie w 1977 roku³⁵, po raz pierwszy przewidywała pokrewieństwo w relacji z osobami urodzonymi poza małżeństwem w charakterze przeszkody niedozwolonego stopnia pokrewieństwa uniemożliwiającej zawarcie małżeństwa³⁶.

Istotnym impulsem do dalej idących zmian w prawie brytyjskim były procesy zachodzące w innych państwach europejskich³⁷ oraz na arenie międzynarodowej. W tej drugiej sferze kluczowa okazała się Europejska Konwencja o statusie

³¹ Kwestia ta jest uregulowana w pierwszej i drugiej sekcji Legitimation (Scotland) Act 1968, c. 22. Ustawa wprost w swojej preambule wskazuje, że celem jej wydania było dostosowanie regulacji prawa szkockiego do tych, które występują w innych systemach prawnych. Oryginalny tekst aktu znajduje się pod adresem: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1968/22/pdfs/ukpga_19680022_en.pdf (dostęp: 24.04.2024).

³² Damages (Scotland) Act 1976, c. 13. Pełną treść ustawy można znaleźć pod adresem: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1976/13/pdfs/ukpga_19760013_en.pdf (dostęp: 24.04.2024).

³³ Załącznik 1, ustęp 1 c do ustawy Damages (Scotland) Act 1976, c. 13.

³⁴ Załącznik 1, ustęp 2 b do ustawy Damages (Scotland) Act 1976, c. 13.

³⁵ Marriage (Scotland) Act 1977, c. 15. Pełną treść ustawy można znaleźć pod adresem: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1977/15/pdfs/ukpga_19770015_en.pdf (dostęp: 24.04.2024).

³⁶ Powyższą kwestię regulował art. 2 ust. 2b ustawy, który wskazał, że pokrewieństwo na potrzeby ustawy liczone jest od, do lub przez pokrewieństwo z osobą, która pochodziła ze związku pozamażeńskiego. Wedle wcześniejszego stanu prawnego przykładowo nieślubny starszy brat, który został spółdony w trakcie pierwszego małżeństwa ojca i nie został legitymowany na skutek późniejszego małżeństwa jego rodziców, nie był uznawany za krewnego swojej młodszej siostry urodzonej już w małżeństwie jego rodziców, a zatem nie istniała między biologicznym rodzeństwem przeszkoda pokrewieństwa uniemożliwiająca im zawarcie małżeństwa.

³⁷ Przykładem takich zmian była nowela francuskiego Kodeksu Cywilnego, która z dniem 3 stycznia 1972 roku wprowadzała art. 334-1 — zgodnie z nim dziecko urodzone poza związkiem małżeńskim posiada takie same prawa oraz obowiązki względem swojego ojca i matki jak dziecko urodzone w ich małżeństwie. Więcej o przyczynach reformy francuskiego kodeksu cywilnego

prawnym dziecka pozamałżeńskiego z 15 października 1975 roku³⁸. Ta konwencja Rady Europy nakładała na sygnatariuszy obowiązek zrównania sytuacji prawnej — i to zarówno w aspekcie praw dzieci, jak i obowiązków rodziców — dzieci pochodzących ze związku małżeńskiego ich rodziców, jak i urodzonych poza nim, statuowała równość w zakresie dziedziczenia oraz regulowała prawo obojga rodziców do kontaktu z dzieckiem³⁹.

Zjednoczone Królestwo stało się sygnatariuszem Konwencji w maju 1981 roku, co dodatkowo przyspieszyło już toczące się przed Szkocką Komisją Prawną⁴⁰ prace nad reformą przepisów dotyczącą dzieci pozamałżeńskich. Efektem prac było datowane na luty 1982 roku memorandum numer 53 — liczący 170 stron dokument będący podsumowaniem stanu prawnego oraz sfer prawa, których zmiana była konieczna, aby zrównać pozycję prawną dzieci bez względu na charakter prawny związku ich rodziców⁴¹. Autorzy wskazują, że celem memorandum jest zebranie uwag dotyczących planowanych zmian w sposobie uregulowania statusu dziecka pozamałżeńskiego⁴².

Treść memorandum wskazuje, że w dalszym ciągu w wielu sferach utrzymywały się różnice pozycji prawnej — należą do nich: prawo ustalania opiekunów prawnych, brak prawa ojca dziecka pozamałżeńskiego do pieczy nad dzieckiem bez odpowiedniego wyroku sądowego, brak konieczności wyrażenia przez ojca takiego dziecka zgody na jego adopcję, uprzywilejowanie dzieci małżeńskich w zakresie dziedziczenia po ich dziadkach, jak również regulacje dotyczące obywatelstwa i domicylu⁴³.

Zastanawiając się nad możliwym modelem zmian, autorzy wskazują, że najbardziej radykalnym rozwiązaniem byłoby całkowite zlikwidowanie statusu

na początku lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku: B. Audit, *Recent Revisions of the French Civil Code*, „Louisiana Law Review” 3, 1978, s. 762 n.

³⁸ Oryginalny tekst Konwencji w wersji sygnowanej przez Rzeczpospolitą Polską znajduje się na stronie bazy ISAP (<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19990790888/O/D19990888.pdf>; dostęp: 24.04.2024). Polska została sygnatariuszem Konwencji w sierpniu 1999 roku.

³⁹ Konwencja w artykułach od 2 do 10 reguluje kwestie praw, obowiązków, uznania dziecka za małżeńskie poprzez jego legitymacje na skutek późniejszego małżeństwa rodziców, natomiast w przypadku dalszych krewnych ich prawa oraz zobowiązania względem dziecka pozamałżeńskiego miały być tożsame z tymi, którymi dysponowali względem dziecka urodzonego w małżeństwie ich krewnego.

⁴⁰ Scottish Law Commission to powstała w 1965 roku stała komisja, której celem jest analiza stanu prawa szkockiego oraz prace nad rozwiązaniami modernizującymi jego instytucje. Więcej o genezie i roli Komisji: M. Szymura, *The origins and work of the Scottish Law Commission, and the problem of the codification of Scottish private law*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 336, 2023, s. 191–204.

⁴¹ Dokument jest dostępny na stronie Komisji: <https://www.scotlawcom.gov.uk/files/8413/1420/1280/cm53.pdf> (dostęp: 24.04.2024).

⁴² *Consultative Memorandum no. 53. Family Law: Illegitimacy*, Scottish Law Commission, Edinburgh 1982, s. 1.

⁴³ *Ibidem*, s. 7–9.

„nieślubności” — takie rozwiązanie w ich ocenie ma wiele zalet, a sama kategoria ma charakter dyskryminujący lub wręcz stygmatyzujący osoby urodzone poza związkiem małżeńskim⁴⁴.

Komisja widząc zalety takiego rozwiązania, uznała je jednak za „przedwczesne”, zaś lepszym rozwiązaniem miało być skupienie się na reformie konkretnych problemów. Autorzy raportu zgodzili się, że eliminacja wszystkich różnic w zakresie statusu dzieci byłaby ciężka do uzasadnienia i w ich ocenie przedwczesna, a wręcz mogłaby prowadzić do rozwiązań, które trudno uznać za sprawiedliwe i pożądane z punktu widzenia reformowanego systemu prawnego⁴⁵. Dodatkowo Komisja broni się przed całkowitym wyrównaniem obu statusów argumentem, że podobny projekt angielskiej Komisji spotkał się z żarliwą opozycją środowisk, których obawa miała się rzekomo ogniskować wokół przyznawania praw rodzicielskich nierozważnym ojcom, nieobecnym w życiu swoich nieślubnych dzieci⁴⁶.

Konsekwencją prac Komisji było przygotowanie projektu, w nieznacznie zmienionej formie uchwalonego w 1986 roku jako ustawa zmieniająca regulacje dotyczące rodzicielstwa oraz pozycji prawnej dziecka, która już w swojej preambule zaznacza, że celem jej wydania jest konieczność uregulowania „na nowo” konsekwencji urodzenia dziecka poza małżeństwem, w szczególności w zakresie praw i obowiązków rodziców⁴⁷.

Ustawa w pierwszym artykule statuuje równość prawną dzieci. Zgodnie z jej brzmieniem fakt, że rodzice danej osoby nie są lub nie byli ze sobą w związku małżeńskim, nie mógł być brany pod uwagę przy ustalaniu stosunku prawnego między tą osobą a kimkolwiek innym⁴⁸. Jednocześnie, w zakresie praw rodzicielskich, utrzymano dotychczasowy system, w którym przyznawano matce władzę rodzicielską z mocy samego prawa, a w wypadku ojca nabywał on ją z mocy samego prawa, gdy był mężem matki w trakcie jego poczęcia bądź urodzenia, w innym zaś wypadku mógł wnioskować do sądu o przyznanie mu władzy rodzicielskiej

⁴⁴ *Ibidem*, s. 15

⁴⁵ Członkowie Komisji starali się ten argument umocować w figurze nieobecnego ojca dziecka pozamałżeńskiego, który obecnie był pozbawiony praw rodzicielskich, ale na skutek wyrównania tego statusu takie prawa mógłby nabyć, bez względu — jak piszą autorzy — na przelotny charakter jego relacji z matką dziecka. Mógłby zatem przeszkadzać w jego adopcji czy wyznaczać innego niż zgodnego z życzeniami matki dziecka opiekuna. Z drugiej zaś strony, jeżeli zrównanie praw dzieci miałyby być skierowane w stronę nadania ojcom dzieci małżeńskich statusu równego ojcom dzieci pozamałżeńskich, efektywnie pozbawiłoby to wszystkich ojców ich praw. *Consultative Memorandum no. 53. Family Law: Illegitimacy*, Scottish Law Commission, Edinburgh 1982, s. 16.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 17.

⁴⁷ Law Reform Parent and Child (Scotland) Act 1986, c. 9 (oryginalny tekst aktu znajduje się pod adresem: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/9/pdfs/ukpga_19860009_en.pdf, dostęp: 24.04.2024). Ponadto w preambule wskazano na konieczność regulacji zasad ustalania ojcostwa, pobierania próbek krwi na potrzeby jego ustalenia oraz zmian w dotychczasowym kształcie przepisów dotyczących opieki nad dzieckiem pozamałżeńskim.

⁴⁸ *Ibidem*.

nad dzieckiem⁴⁹. Sąd miał prawo również decydować o władzy rodzicielskiej obojga rodziców — także w aspekcie jej ograniczenia bądź odebrania⁵⁰. W pozostałym zakresie ustawa ustalała uprawnienia rodziców do ustanowienia opiekuna bądź kuratora, domniemania dotyczące ojcostwa i sposób jego ustalania poprzez badania próbek krwi, jak również regulowała przepisy dotyczące postępowań sądowych związanych z ustaleniem ojcostwa. Ustawa uchylała ponadto cały szereg aktów prawnych⁵¹.

XXI wiek: finis coronat opus?

Zasadnicza i daleko idąca reforma szkockiego prawa rodzinnego wymagała aż dwudziestu lat, a jej owocem jest ustawa Family Law (Scotland) Act z 2006 roku⁵². W zakresie statutu dzieci nieślubnych najistotniejsze regulacje znajdują się w artykułach (sekcjach) od 21 do 23. Pierwszy z nich o dużo mówiącym tytule „zniesienie statusu nieślubności”⁵³ stwierdza, że żadna osoba, której status podlega prawu szkockiemu, nie będzie określana jako „nieślubna” (*illegitimate*), zaś fakt, czy jej rodzice pozostawali w związku małżeńskim, czy też nie, nie może mieć żadnego znaczenia dla określenia jej statusu prawnego lub relacji prawnej z inną osobą. Zmianie musiała ulec również zasada dotycząca miejsca zamieszkania⁵⁴ — obecnie należało określić je wedle miejsca, z którym dziecko ma „najbliższy związek” (*the closest connection*)⁵⁵. Ostatnią z regulacji, która dotyczy przede wszystkim dzieci urodzonych w związkach nieformalnych, jest artykuł 23, który dotyczy praw ojców „niepozostających w małżeństwie”⁵⁶. Wskazany przepis utrzymuje w pewnym sensie dotychczas istniejący podział w zakresie praw rodzicielskich ojca, przyznając ojcu dziecka nieślubnego pełnię praw rodzicielskich

⁴⁹ *Ibidem*, art. 2 ustawy.

⁵⁰ *Ibidem*, art. 3 ustawy.

⁵¹ Były wśród nich całe akty prawne, jak w przypadku ustawy o „bękartach” z 1836 roku czy ustawy o dzieciach nieślubnych z 1930 roku, natomiast w całej gamie nowszych regulacji zmiany miały charakter punktowy bądź porządkujący.

⁵² Ustawa wprowadza wręcz rewolucyjne zmiany do szkockiego porządku prawnego, łącznie z nowymi przesłankami rozwodu, wprowadzeniem braku orzekania o winie, zsynchronizowaniem systemu prawa rodzinnego z wprowadzonymi w 2004 roku związkami partnerskimi par jedнопłciowych, jak również wprowadza regulację w zakresie funkcjonowania i rozliczania konkubinatów. Zasługuje ona przez to na bycie przedmiotem osobnych rozważań. Tekst aktu znajduje się pod adresem: https://www.legislation.gov.uk/asp/2006/2/pdfs/asp_20060002_en.pdf (dostęp: 24.04.2024).

⁵³ „Abolition of status of illegitimacy”, art. 21 ustawy Family Law (Scotland) Act z 2006 roku.

⁵⁴ Dotychczas bowiem miejscem zamieszkania dziecka pochodzącego z małżeństwa było miejsce zamieszkania jego ojca, a w przypadku dziecka pozamałżeńskiego — jego matki.

⁵⁵ „Domicile of persons under 16”, art. 22 ustawy Family Law (Scotland) Act z 2006 roku.

⁵⁶ „Unmarried fathers: rights in relation to children”, art. 23 ustawy Family Law (Scotland) Act z 2006 roku.

jedynie w sytuacji, w której dokonał on wspólnie z matką dziecka jego rejestracji i jest wpisany do aktu urodzenia dziecka. W przeciwnym wypadku przyznanie praw rodzicielskich musi być konsekwencją rozstrzygnięcia tej kwestii wyrokiem sądowym⁵⁷.

Zakończenie

Ustawa z 2006 roku wyeliminowała dyskryminację w statusie prawnym dzieci z uwagi na to, czy ich rodzice pozostawali w związku małżeńskim. Wypada jednak zauważyć, że obecnie prawo szkockie wciąż nie pozostaje wolne od zasad różnicujących status prawny dzieci. Tym elementem, który pozostał, jest ich płeć, zaś sferą dyskryminacji uprawnienia dotyczące dziedziczenia tytułów szlacheckich (*hereditary peerages*), które obecnie wciąż w większości zakładają jego dziedziczenie wedle zasad męskiej primogenitury: młodszy potomek płci męskiej wyklucza starsze od niego siostry, zaś w części przypadków dziedziczenie kobiet jest w całości wyłączone, a tytuł przechodzi na najbliższego męskiego potomka z linii bocznej. Powyższa sytuacja powoli ulega zmianie, a jej symbolem jest chociażby zmiana zasad dziedziczenia tronu królewskiego⁵⁸, niemniej jednak nie sposób uznać, że system prawa brytyjskiego, w tym regulacje obowiązujące na terenie Szkocji dotyczące dzieci, pozostają w pełni wolne od elementów, które można by określić mianem dyskryminujących.

Bibliografia

Wykaz brytyjskich aktów prawnych

An act to enable Bastards in Scotland to make Testaments (6 & 7 Will. 4. c. 22., 1836).

Legitimacy Act 1926 (1926, c. 60).

Succession (Scotland) Act 1964 (1964, c. 41).

⁵⁷ Co ciekawe, to rozwiązanie nie jest retrospektywne, ale dotyczy tylko dzieci urodzonych po wejściu ustawy w życie, a zatem najstarsze dziecko, którego ojciec uzyskał prawa rodzicielskie przez rejestrację aktu urodzenia, jest wciąż pod władzą rodzicielską.

⁵⁸ Zmiana ta została wprowadzona na mocy ustawy sukcesyjnej z 2013 roku (Succession to the Crown Act 2013, c. 20), która w pierwszym przepisie statuowała odejście od męskiej primogenitury dla osób urodzonych po 28 października 2011 roku. Ponadto ustawa uchylała dyskryminację osób, które zawarły związek małżeński z katolikiem — nie są już one wykluczane z możliwości wstąpienia na tron królewski. Ustawa modyfikowała również kwestię uzyskiwania zgody monarchy na zawarcie związku małżeńskiego, w dalszym stopniu ograniczając zakres osób, które taką zgodę musiały uzyskać. Tekst aktu znajduje się pod adresem: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/20/pdfs/ukpga_20130020_en.pdf (dostęp: 24.04.2024).

- Law Reform (Miscellaneous Provisions) (Scotland) Act 1968 (1968, c. 70).
 Legitimation (Scotland) Act 1968 (1968, c. 22).
 Damages (Scotland) Act 1976 (1976, c. 13).
 Marriage (Scotland) Act 1977 (1977, c. 15).
 Law Reform Parent and Child (Scotland) Act 1986 (1986, c. 9).
 Family Law (Scotland) Act 2006 (2006, asp. 2).
 Succession to the Crown Act 2013 (2013, c. 20).

Literatura

- Audit B., *Recent Revisions of the French Civil Code*, „Louisiana Law Review” 3, 1978.
 Bell J.M. (red), *Cases Decided in the Court of Session from Nov. 13, 1838*, t. 22, London 1860.
 Blaikie A., *Scottish Illegitimacy: Social Adjustment or Moral Economy?*, „The Journal of Interdisciplinary History” 29, 1988.
Consultative Memorandum no. 53 (February 1982): Family Law Illegitimacy, Scottish Law Commission, Edinburgh 1982.
 Gordon E., *Irregular Marriage: Myth and Reality*, „Journal of Social History” 47, 2013.
 Leneman L., Mitchison R., *Girls in Trouble: The Social and Geographical Setting of Illegitimacy in Early Modern Scotland*, „Journal of Social History” 21, 1988.
 Leneman L., Mitchison R., *Scottish Illegitimacy Ratios in the Early Modern Period*, „The Economic History Review” 40, 1987.
 Marshall S., *Illegitimacy in Medieval Scotland, 1100–1500*, Boydell and Brewer 2021.
 Rickards G. (red.), *The statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland*, London 1836.
 Sexton G., *The Causes of Illegitimacy, particularly in Scotland*, Edinburgh 1860.
 Stone O.M., *Report of the Committee on the Law of Succession in Relation to Illegitimate Persons*, „The Modern Law Review” 1967, nr 5.
 Szymura M., *The origins and work of the Scottish Law Commission, and the problem of the codification of Scottish private law*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 336, 2023.
 Szymura M., *Ważność małżeństw zawieranych nieformalnie (informal marriage) w prawie szkockim i prawie angielskim na przestrzeni wieków*, [w:] *Regulacje prawne dotyczące małżeństwa w rozwoju historycznym*, red. T. Dolata, Wrocław 2018.

The evolution of the legal status of extramarital children in Scottish law (1836–2006)

Summary

This article concerns the process of redressing the difference in the legal situation of marital and extramarital children in the Scottish legal system. The extent of discrimination against the latter group concerned not only the spheres of their relationship with their father and his family, but also personal private legal rights (such as the right to dispose of property *mortis causa* by means of a will), as well as public rights. The process, which began in the 19th century, initially had the scope of incremental changes, but ones that paved the way for systemic reform in the 20th century. This in turn led to the abolition of “illegitimacy” as a characteristic of an individual resulting from the form of his parents’ relationship at the time of conception or birth of the child, which took place in the 21st century, which at that time was in fact a purely symbolic motion. The problem of

discrimination against extramarital children is a universal one. At the same time, the way and legal process over which the legal differences in the status of these two groups of children would have been completely eliminated will remain discrete and specific for each legal system.

Keywords: Scots law, bastard, illegitimate child, family law